

Streekgewest Westelijk Noord-Brabant: verduidelijking van de kring van beroepsgerechtigden onder de steunregels

Mr. drs. K.J. Defares en mr. S.M. Goossens

In deze zaak gaat het om de vraag wie zich kan beroepen op het uitvoeringsverbod van artikel 88, lid 3, EG om daarmee terugbetaling te bewerkstelligen van een heffing die mogelijk deel uitmaakt van een steunmaatregel. Volgens het Hof moet de laatste volzin van 88, lid 3, aldus worden uitgelegd dat een justitiabele die onderworpen is aan een heffing die integrerend deel uitmaakt van een steunmaatregel en die in strijd met het uitvoeringsverbod wordt geïnd, zich op die bepaling kan beroepen, ongeacht of hij wordt geraakt door concurrentievervalsing als gevolg van die steunmaatregel. Met betrekking tot de omstandigheden waaronder een toereikend verband kan worden aangenomen tussen een heffing en een steunmaatregel, overweegt het Hof dat heffingen niet binnen de werkingsfeer van de verdragsbepalingen betreffende staatssteun vallen, tenzij deze heffingen de wijze van financiering van een steunmaatregel vormen, zodat zij een integrerend deel uitmaken van deze regeling. Enerzijds bevestigt dit de constante rechtspraak op het niet altijd even toegankelijke terrein van steun in verbinding met heffingen ter financiering van die steun, anderzijds bevat *Streekgewest* een belangrijke precisering waar het gaat om de vraag wie zich kan beroepen op de rechtstreeks werkende bepaling van artikel 88, lid 3, laatste volzin, EG.

HvJEG, 13 januari 2005, zaak C-174/02, Streekgewest Westelijk Noord-Brabant, n.n.g.

De feiten

Het Streekgewest Westelijk Noord-Brabant (hierna: het 'Streekgewest') is een territoriaal lichaam dat belast is met de inzameling van huishoudelijk afval en de afvoer daarvan naar een verwerkingsinrichting. Deze inrichting valt ook onder het Streekgewest. Ten aanzien van het afgeven van afvalstoffen bij een verwerkingsinrichting is krachtens de Wet belastingen op milieugrondslag ('WBM') belasting verschuldigd. Over de maand januari betaalt het Streekgewest in 1995 ongeveer NLG 500.000 aan afvalstoffenbelasting. Vervolgens verzoekt het gewest om teruggave op de grond dat de afvalstoffenbelasting in

strijd met het uitvoeringsverbod van artikel 88, lid 3, zou zijn geheven. Het in deze bepaling vervatte uitvoeringsverbod bepaalt dat de Commissie tijdig op de hoogte gebracht moet worden van ieder voornemen tot invoering of wijziging van steunmaatregelen. Aldus zijn lidstaten verplicht tot voorafgaande aanmelding van voorgenomen steunmaatregelen of wijzigingen in bestaande steunmaatregelen. Is de Commissie van mening dat het voornemen volgens artikel 87 onverenigbaar is met de gemeenschappelijke markt, dan vangt zij onverwijld de in 88, lid 2, EG bedoelde procedure aan. Voor de lidstaat geldt een uitvoeringsverbod met betrekking tot de voorgenomen maatregelen totdat die procedure tot een eindbeslissing heeft geleid. Zolang de Commissie niet op de melding heeft beschikt, mag geen uitvoering worden gegeven aan de steunmaatregel.

In casu bestaat de steun uit een specifieke vrijstelling van een generieke afvalstoffenbelasting die op grond van de WBM wordt geheven. Deze steunmaatregel was wel bij de Commissie aangemeld en uiteindelijk goedgekeurd, maar werd uitgevoerd vóórdat de Commissie zich over de verenigbaarheid met het EG-recht van de maatregel had uitgelaten. Het Streekgewest betoogt dat de afvalstoffenbelasting niet verschuldigd was, aangezien de heffing deel uitmaakt van de steunmaatregel welke in strijd met het uitvoeringsverbod ten uitvoer werd gelegd. De inspecteur wijst het verzoek om teruggave af. In beroep wijst het Gerechtshof Den Haag de door het Streekgewest verlangde teruggave gedeeltelijk toe. Tegen deze uitspraak stellen zowel de Staatssecretaris van Financiën als het Streekgewest cassatie bij de Hoge Raad in. De Hoge Raad meent dat voor de beoordeling in het geding de uitlegging van artikel 88, lid 3, noodzakelijk is en stelt op de voet van artikel 234 EG zes prejudiciële vragen. Deze laten zich in essentie tot een drietal vragen samenvatten. Ten eerste, de vraag naar de kring van belanghebbenden in de nationale sfeer bij de rechtstreeks werkende bepaling van artikel 88, lid 3, laatste zin, EG. Ten tweede, de vraag naar het financieringsaspect van de steunmaatregel. Ten derde, de gevolgen van een latere Commissiebeschikking tot verenigbaarheid met de gemeenschappelijke markt voor het eerdere onrechtmatig handelen van een lidstaat. In zijn arrest gaat het Hof uitsluitend op de eerste twee vragen in.

Het arrest van het Hof

Het Hof herinnert er in de eerste plaats aan dat het aan de nationale rechter is de rechten van de justitiabelen te beschermen tegen een eventuele miskening, door de nationale autoriteiten, van het

¹ Rechtsoverweging 17.

verbod om steunmaatregelen ten uitvoer te brengen. Wanneer de nationale rechter een dergelijke miskenning, die wordt aangevoerd door justitiabelen die zich daarop kunnen beroepen, vaststelt, moet hij daaruit overeenkomstig zijn nationale recht alle consequenties trekken.¹ Vervolgens overweegt het Hof dat de nationale voorschriften inzake de procesbevoegdheid en het procesbelang van een justitiabele ingevolge het gemeenschapsrecht niet mogen afdoen aan een doeltreffende rechterlijke bescherming bij de uitoefening van de door de communautaire rechtsorde toegekende rechten.² Een justitiabele kan er belang bij hebben zich voor de nationale rechter te beroepen op de rechtstreekse werking van het uitvoeringsverbod, niet alleen om de negatieve gevolgen ongedaan te laten maken van de door onrechtmatige steunverlening teweeggebrachte concurrentievervalsing, maar ook om terugbetaling te verkrijgen van een heffing die in strijd met die bepaling was geïnd. Wanneer de laatste situatie zich voordoet, doet de vraag of de justitiabele wordt geraakt door de concurrentievervalsing die het gevolg is van de steunmaatregel niet terzake voor de beoordeling van zijn procesbelang. Er dient enkel rekening gehouden te worden met het feit dat de justitiabele is onderworpen aan een heffing die integrerend deel uitmaakt van een steunmaatregel die in strijd met het in deze bepaling neergelegde verbod tot uitvoering is gebracht, aldus het Hof.³ Dit vindt bovendien haar rechtvaardiging in de doelstelling om de nuttige werking van het uitvoeringsverbod te waarborgen. Tegen deze achtergrond oordeelt het Hof dat de laatste volzin van 88, lid 3, aldus moet worden uitgelegd dat een justitiabele die onderworpen is aan een heffing die integrerend deel uitmaakt van een steunmaatregel en die in strijd met het uitvoeringsverbod wordt geïnd, zich op 88, lid 3, kan beroepen, ongeacht of hij wordt geraakt door concurrentievervalsing als gevolg van die steunmaatregel.

Vervolgens onderzoekt het Hof de omstandigheden waarin er een toereikend verband bestaat tussen een belasting en een steunmaatregel die bestaat in vrijstelling van die belasting met het gevolg dat het uitvoeringsverbod voor zowel de steunmaatregel als voor de belasting geldt. Ter inleiding merkt het Hof op dat het Verdrag voorziet in een precieze afbakening van de stelsels betreffende enerzijds staatssteun en anderzijds de distorsies die voortvloeien uit dispariteiten tussen wettelijke of bestuursrechtelijke regelingen van de lidstaten, en met name hun belastingmaatregelen.⁴ Heffingen vallen niet binnen de werkings sfeer van de verdragsbepalingen betreffende staatssteun, tenzij zij de wijze van financiering van een steunmaatregel vormen, zodat zij integrerend deel uitmaken van deze maatregel. Om een (gedeelte van een) heffing te kunnen aanmerken als integrerend onderdeel, moet er krachtens de relevante nationale regelgeving noodzakelijkerwijs een dwingend bestemmingsverband bestaan tussen de heffing en de steun in die zin dat de opbrengst van de heffing noodzakelijkerwijs voor de financiering van de steun wordt bestemd. Indien een dergelijk verband bestaat heeft de opbrengst van de heffing rechtstreekse invloed op de omvang van de steun en bijgevolg op de beoordeling van deze steun met de gemeenschappelijke markt. Wanneer een dergelijk verband bestaat, moet het uitvoeringsverbod van de steunmaatregel eveneens de wijze van financiering ervan omvatten, opdat de Commissie haar onderzoek op basis van volledige informatie kan verrichten. Anders kan niet worden uitgesloten dat een steunmaatregel verenigbaar wordt verklaard die, indien de Commissie op de hoogte was geweest van de financiering ervan, niet verenigbaar had kunnen worden verklaard, aldus het Hof.

In onderhavige casus is het belastingvoordeel, i.e. vrijstelling van de afvalstoffenbelasting, begrotingstechnisch gecompenseerd door

de verhoging van het belastingtarief. Deze omstandigheid wordt door het Hof echter niet toereikend geacht om te bewijzen dat een dwingend verband bestaat. Uit de WBM blijkt namelijk niet dat er een dwingend bestemmingsverband bestaat tussen de afvalstoffenbelasting en de financiering van de belastingvrijstelling. Daarnaast heeft de opbrengst van deze belasting geen invloed op de hoogte van de steun. De toepassing en de omvang van de vrijstelling zijn niet afhankelijk van de belastingopbrengst, aldus het Hof. Volgens het Hof volstaat het gegeven dat een steunmaatregel erin bestaat dat steun wordt toegekend in de vorm van een belastingvrijstelling of dat het door deze vrijstelling teweeggebrachte verlies in opbrengst in het kader van de begroting van de lidstaten wordt gecompenseerd door een belastingverhoging, op zichzelf niet om het bestaan van een dwingend bestemmingsverband aan te nemen tussen de opbrengst van deze heffing en de betrokken steunmaatregel. Een dwingend bestemmingsverband tussen steunmaatregel en afvalstoffenheffing kan derhalve niet worden aangenomen. Nu een dergelijk verband tussen steunmaatregel en heffing niet bestaat, maakt de heffing geen integrerend onderdeel uit van de steunmaatregel. Het Hof sluit af met de overweging dat het uitvoeringsverbod dat op grond van artikel 88, lid 3, geldt voor de steunmaatregel, niet geacht kan worden mede betrekking te hebben op de heffing.

Pape

Op dezelfde dag heeft het Hof arrest gewezen in zaak C-175/02, *Pape*, waar een met *Streekgewest* vergelijkbare casuspositie aan de orde was.⁵ Ook hier ging het om een heffing – terzake van mestoverschot – waarvan de betaler aanvoert dat deze niet verschuldigd is, omdat de heffing deel zou uitmaken van een in strijd met 88, lid 3, EG ten uitvoer gelegde steunmaatregel. Het Hof overweegt ook in deze zaak dat om een heffing of een gedeelte van een heffing als een integrerend onderdeel van een steunmaatregel te kunnen aanmerken, er krachtens de relevante nationale regeling noodzakelijkerwijs een dwingend bestemmingsverband moet bestaan tussen de heffing en de steun. Indien een dergelijk verband bestaat heeft de opbrengst van de heffing rechtstreeks invloed op de omvang van de steun en bijgevolg op de beoordeling van de verenigbaarheid van deze steun met de gemeenschappelijke markt. In *Pape* wezen de aan het Hof overgelegde stukken evenmin op het bestaan van een dwingend verband tussen de op grond van de Meststoffenwet opgelegde heffing en de op basis van deze wet ingestelde steun voor mesttransport. De Meststoffenwet laat de verdeling van de opbrengst van de heffing over verschillende bestemmingen immers over aan het discretionaire oordeel van de bevoegde autoriteiten. Bijgevolg kan de opbrengst van de heffing niet rechtstreeks van invloed zijn op de omvang van de steun. Deze kan namelijk (ook) worden bestemd voor andere maatregelen waarin de Meststoffenwet voorziet, waarbij het niet steeds om steun in de zin van artikel 87, eerste lid, EG hoeft te gaan. De slotoverweging van het Hof luidt dat het uitvoeringsverbod niet kan gelden wanneer een heffing, of een bepaald gedeelte van de opbrengst ervan, niet verplicht voor de financiering van een steunmaatregel bestemd is.

² Rechtsoverweging 18.

³ Rechtsoverweging 19.

⁴ Rechtsoverweging 24.

⁵ Hof van Justitie 13 januari 2005, zaak C-175/02, *Pape*, n.n.g.

Kring van beroepsgerechtigden

Het belang van dit arrest ligt vooral besloten in het antwoord van het Hof op de eerste vraag, namelijk wie de bescherming kunnen inroepen van de stand-still-bepaling van artikel 88, lid 3, laatste volzin, EG, om daarmee terugbetaling van een heffing die deel uitmaakt van een steunmaatregel te bewerkstelligen. Het Hof maakt daar niet al te veel woorden aan vuil: of de justitiabele wordt geraakt door de concurrentievervalsing die het gevolg is van de steunmaatregel, doet niet terzake voor de beoordeling van zijn procesbelang. Volgens het Hof 'dient enkel rekening te worden gehouden met het feit dat de justitiabele aan een heffing is onderworpen die integrerend deel uitmaakt van een steunmaatregel die in strijd met het in deze bepaling neergelegde verbod tot uitvoering is gebracht'⁶. Ook Advocaat-Generaal Geelhoed had weinig woorden nodig om tot een hiermee overeenstemmende benadering te komen.⁷ Volgens een constante rechtspraak heeft artikel 88, lid 3, slotzin, EG rechtstreekse werking. Hieruit vloeit voort dat de justitiabelen zich op deze bepaling kunnen beroepen en dat de nationale rechter deze moet toepassen. Daarbij lost de A-G overigens een belangrijk schot voor de boeg waar hij stelt dat betrokken bepaling door de nationale rechter 'zo nodig amtsshalve' dient te worden toegepast. De A-G vervolgt met de gedachte dat de afbakening van een kring van belanghebbende die een beroep op artikel 88, lid 3, slotzin, EG kunnen doen weliswaar in eerste instantie een aangelegenheid van het nationale recht is, maar dat de omvang van de kring mede wordt bepaald door de consequenties welke het gemeenschapsrecht aan de schending van het voorschrift van die bepaling verbindt. Deze gedachte werkt de A-G in punt 60 van zijn conclusie vervolgens verder uit, i.e.:

'[...] Meer toegesneden op de context van deze zaak, vereist de noodzaak om de effectiviteit van de rechtstreekse werking van artikel 88, lid 3, slotzin, EG te verzekeren, tenminste dat op die bepaling een beroep kan worden gedaan door degenen die belanghebbenden zijn in de zin van artikel 88, lid 2, EG. Het gaat hierbij om personen, ondernemingen en verenigingen wier belangen door de toekenning van steun kunnen worden getroffen. Dat laat onverlet dat ingevolge het desbetreffende nationale recht de kring van belanghebbenden ruimer kan zijn omschreven.'

Of met Streekgewest de kring van beroepsgerechtigden is verruimd, kan onzes inziens in het midden blijven, nu het Hof de vraag wie zich op het uitvoeringsverbod van artikel 88, lid 3, laatste volzin, EG kan beroepen in feite in de sleutel van de leer van het nuttig effect plaatst.

Een dergelijke lijn kan steeds vaker in de rechtspraak van het Hof worden waargenomen, ook op andere terreinen. Bijvoorbeeld wijzen wij op het arrest van het Hof in de zaak Stadt Halle.⁸ In deze aanbestedingszaak ging het om een onderhandse gunning van een opdracht voor dienstverlening betreffende de behandeling van afvalstoffen door Stadt Halle aan RPL Lochau. Stadt Halle heeft een meerderheidsbelang in RPL Lochau. Een andere marktdeelnemer, TREA Leuna, die ook belangstelling had voor deze opdracht, kon zich met de handelwijze van Stadt Halle niet verenigen en nam rechtsmaatregelen. In de prejudiciële procedure stonden (onder meer) de artike-

len 1 en 3, van Richtlijn 89/665 (ook wel de 'rechtsbeschermingrichtlijn') centraal. Artikel 1 bepaalt:

'de lidstaten nemen de nodige maatregelen om ervoor te zorgen dat, voor wat betreft de procedures voor het plaatsen van overheidsopdrachten die vallen onder de werkingssfeer van de richtlijnen [...], tegen de door de aanbestedende diensten genomen besluiten doeltreffend en vooral zo snel mogelijk beroep kan worden ingesteld overeenkomstig het bepaalde in de volgende artikelen, met name artikel 2, lid 7, op grond van het feit dat door die besluiten het gemeenschapsrecht inzake overheidsopdrachten of de nationale voorschriften waarin dat gemeenschapsrecht is omgezet geschonden zijn.'

Artikel 3 luidt:

'de lidstaten zorgen ervoor dat de beroepsprocedures, volgens modaliteiten die de lidstaten kunnen bepalen, althans toegankelijk zijn voor eenieder die belang heeft of heeft gehad bij de gunning van een bepaalde overheidsopdracht [...] en die door een beweerde schending is of dreigt te worden gelaedeerd. Met name kunnen de lidstaten verlangen dat degene die van deze procedure gebruik wenst te maken, de aanbestedende dienst vooraf in kennis heeft gesteld van de beweerde schending en van zijn voornemen om beroep in te stellen.'

Het Hof maakt eerst korte metten met het verweer van Stadt Halle, dat de rechtsbeschermingrichtlijn buiten een formele gunningprocedure om geen rechtsbescherming vereist en dat geen beroep kan worden ingesteld tegen een besluit van de aanbestedende dienst om een dergelijke procedure in te leiden en ook niet de vraag of een overheidsopdracht aanbestedingsplichtig is. Volgens het Hof zou dit namelijk tot gevolg hebben dat er sprake is van facultatieve toepassing van het relevante gemeenschapsrecht naar eigen goeddunken van de aanbestedende diensten, hoewel toepassing daarvan verplicht is wanneer aan de gestelde voorwaarden is voldaan. Die mogelijkheid zou tot een zeer ernstige schending van het communautaire aanbestedingsrecht kunnen leiden. Zij zou de door Richtlijn 89/665 verlangde doeltreffende en snelle rechtsbescherming aanmerkelijk verminderen en zou afbreuk doen aan de door Richtlijn 92/50 nagestreefde doelstellingen, namelijk het vrij verkeer van diensten en een open en onvervalste mededinging terzake in alle lidstaten. Vervolgens wordt het pleit ten aanzien van de nog niet eerder beantwoorde vraag wie zich kan beroepen op artikel 1, lid 3, van de rechtsbeschermingrichtlijn, meer bepaald wie 'gelaedeerde' is in de zin van die bepaling, door het Hof als volgt beslecht:

*'Met betrekking tot de personen voor wie beroep openstaat, volstaat de vaststelling dat volgens artikel 1, lid 3, van richtlijn 89/665 de lidstaten er zorg voor moeten dragen dat de beroepsprocedures althans toegankelijk zijn voor eenieder die belang heeft of heeft gehad bij de gunning van een bepaalde overheidsopdracht en die een beweerde schending is of dreigt te worden gelaedeerd (zie in die zin arrest van 24 juni 2004, Commissie/Oostenrijk, C-212/02, niet gepubliceerd in de jurisprudentie, punt 24). De formele hoedanigheid van inschrijver of gegadigde is dus niet vereist.'*⁹

De laatste zin van de geciteerde rechtsoverweging betekent een belangrijke verduidelijking van de vraag wie behoort tot de kring van beroepsgerechtigden in geval van beweerde schending van de aanbestedingsregels. In het bijzonder maakt het Hof duidelijk dat niet alleen inschrijvers, gegadigden of aanbestedende diensten een beroep op de procedurevoorschriften kunnen doen.

Verrassend is dit overigens niet. De rechtsbeschermingrichtlijn eist immers dat de lidstaten voor adequate procedures zorgen

⁶ Rechtsoverweging 19.

⁷ Conclusie van A-G Geelhoed van 4 maart 2004, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

⁸ Hof van Justitie 11 januari 2005, zaak C-26/03, Stadt Halle, n.n.g.

⁹ Rechtsoverweging 40.

om een schadevergoeding toe te kennen aan degenen die door de schending van de aanbestedingsregels zijn benadeeld. Volgens vaste rechtspraak dient de nationale rechter die in het kader van zijn bevoegdheden belast is met de toepassing van het gemeenschapsrecht, op grond van het in artikel 10 EG neergelegde samenwerkingsbeginsel, de volle werking van dat recht te verzekeren en dient hij de daarin aan particulieren toegekende rechten te beschermen.¹⁰ Aan de volle werking van het Verdrag en de aanbestedingsregels, in het bijzonder het nuttig effect van de in de aanbestedingsregels neergelegde verplichting om opdrachten die een bepaalde drempelwaarde overschrijden aan te besteden, zou worden afgedaan indien alleen inschrijvers of gegadigden tegen schending van de aanbestedingsregels zouden kunnen opkomen. Dit zou niet-inschrijvers en niet-gegadigden het recht op een effectief beroep c.q. daadwerkelijke rechtsbescherming ontnemen. Dit zou in strijd zijn met doel en strekking van de rechtsbeschermingsrichtlijn, maar ook met de artikelen 6 en 13 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Hierin is bepaald dat eenieder bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen recht heeft op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat bij de wet is ingesteld en dat eenieder recht heeft op een daadwerkelijk rechtsmiddel voor een nationale instantie.

Financiering van de steun

In rechtsoverweging 25 van het besproken arrest overweegt het Hof dat heffingen niet binnen de werkingssfeer van de steunbepalingen vallen, tenzij zij de wijze van een steunmaatregel vormen, zodat zij integrerend deel uitmaken van de maatregel.¹¹ Wat betreft de relatie tussen fiscale of parafiscale heffingen enerzijds en de specifieke steunverlening anderzijds wijkt het Hof niet af van eerder betreden paden en trekt hij zijn rechtspraak op dit punt door. Zo overwoog het Hof in *Van Calster*¹² en *Pearle*¹³ dat de wijze van financiering van een steunmaatregel de betrokken steunregeling onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt kan maken. Daarom moet de Commissie bij haar onderzoek van een steunmaatregel ook rekening houden met de wijze van financiering ervan wanneer deze financieringswijze integraal deel uitmaakt van de maatregel. Dit betekent dat de aanmelding van de steunmaatregel eveneens de wijze van financiering ervan dient te omvatten, zodat de Commissie haar onderzoek op basis van volledige informatie kan verrichten. Een identieke redenering zien we terug in rechtsoverweging 26.¹⁴

Om te kunnen vaststellen of een heffing een integrerend onderdeel uitmaakt van een steunmaatregel, moet er een dwingend bestemmingsverband bestaan tussen de heffing en de daaruit gefinancierde steunmaatregel. In *Streekgewest* en in *Pape* oordeelt het Hof dat van een dwingend bestemmingsverband geen sprake is. Het is jammer dat de daarbij gevolgde redenering niet erg duidelijk is en daarom niet overtuigt. Omdat een onderzoek naar een direct en onlosmakelijk verband tussen heffing en de betrokken steunmaatregel naar zijn aard een casuïstisch karakter heeft, zou het in de rede hebben gelegen, indien het Hof daarbij criteria had geformuleerd. Het Hof laat dit evenwel na. Dat lijkt een gemiste kans. De A-G doet dat in zijn conclusie immers wel. Voor de vaststelling of sprake is van een dwingend bestemmingsverband identificeert hij de volgende indicatoren: i) de mate waarin de desbetreffende steunmaatregel wordt gefinancierd uit de opbrengst van de heffing en dus afhankelijk is, ii) de mate waarin de opbrengst van de heffing uitsluitend bestemd is voor de specifieke steunmaatregel, iii) de uit de desbetreffende

voorschriften blijkende mate van dwingendheid van het verband tussen de opbrengst van de heffing en haar specifieke bestemming van de steunmaatregel en iv) de mate waarin en de wijze waarop het samenstel van heffing en steunmaatregel de concurrentieverhoudingen in de desbetreffende (sub)sector of bedrijfskolom beïnvloedt.

¹⁰ Hof van Justitie 19 juni 1990, *Factortame e.a.*, zaak C-213/89, Jurispr. 1990 I-2433.

¹¹ *Pape*, rechtsoverweging 14.

¹² Hof van Justitie 21 oktober 2003, gevoegde zaken C-261/01 en C-262/01, Jurispr. 2003 I-2249.

¹³ Hof van Justitie 15 juli 2004, zaak C-345/02, n.n.g.

¹⁴ *Pape*, rechtsoverweging 15.